

УДК 341.231:502/504(477)

Світличний Олександр Петрович

*доктор юридичних наук, професор, професор
професор кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Svitlychnyy Oleksandr

*Doctor of Law, Professor, Professor,
Professor in the Department of Civil and Commercial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-0485-3804*

Ладиченко Віктор Валерійович

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Ladychenko Viktor

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of International and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-7823-7572*

Яринко Богдан Валерійович

*кандидат юридичних наук, науковий співробітник
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Yarynko Bogdan

*PhD in Law, Research Fellow
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-6448-9111*

DOI: 10.25313/law-2026-3-97-11

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ МЕХАНІЗМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНУ ШКОДУ: ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

INTERNATIONAL AND EUROPEAN MECHANISMS OF LIABILITY FOR ENVIRONMENTAL DAMAGE: PROSPECTS FOR THEIR APPLICATION IN UKRAINE

Анотація. Вступ. Актуальність дослідження зумовлена глобальними екологічними викликами та потребою розвитку ефективних механізмів відповідальності за шкоду довкіллю. Міжнародні та європейські правові інструменти дозволяють запобігти екологічним правопорушенням, відшкодувати завдані збитки та відновлювати постраждалі екосистеми, проте їх практична реалізація потребує адаптації до національних умов, зокрема для України.

Мета. Метою є здійснення порівняльно-правового аналізу міжнародно-правових та європейських механізмів відповідальності за екологічну шкоду, виявлення їх основних недоліків та визначення перспектив їх застосування для забезпечення ефективного відшкодування екологічної шкоди та вдосконалення правових механізмів захисту довкілля в Україні.

Матеріали та методи. Матеріали дослідження є 1) міжнародно-правові та європейські нормативно-правові акти щодо відповідальності за шкоду довкіллю; 2) праці українських та зарубіжних науковців, які зробили значний внесок у вивчення механізмів екологічної відповідальності.

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умов ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

У процесі дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та класифікації (для характеристики складових міжнародно-правових та європейських механізмів відповідальності за шкоду довкіллю та визначення їх основних недоліків); порівняльно-правового аналізу (для виявлення відмінностей та подібностей між міжнародними, європейськими та національними підходами до екологічної відповідальності); системного аналізу та синтезу (для побудови моделі адаптації міжнародних та європейських механізмів до національного законодавства); логічного узагальнення результатів (для формування висновків та перспектив застосування в Україні).

Результати. Встановлено, що міжнародне право та право Європейського Союзу сформували комплексну систему правових механізмів відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу. Важливу роль у цій системі відіграють принципи превенції, пропорційності та «забруднювач платить», а також поєднання цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення.

Водночас практика застосування зазначених механізмів стикається з рядом труднощів, зокрема складністю оцінки екологічної шкоди, встановлення причинно-наслідкового зв'язку та наявності політичних і правових перешкод для притягнення держав до відповідальності, особливо в умовах збройних конфліктів.

Для України, яка зазнала значних екологічних втрат внаслідок збройної агресії, особливого значення набуває використання міжнародно-правових та європейських механізмів відповідальності. Гармонізація національного законодавства з правом ЄС, імплементація положень можуть сприяти формуванню ефективної системи відшкодування екологічної шкоди та забезпечення належного рівня екологічної безпеки.

Перспективи. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вдосконалення міжнародно-правових та європейських механізмів відповідальності за екологічну шкоду, а також на розроблення ефективних правових інструментів їх імплементації у національне законодавство України. Особливої уваги потребує формування з'єдених механізмів оцінки та відшкодування екологічних збитків, завданих у наслідок збройних конфліктів, а також розвиток інститутів екологічного правосуддя.

Ключові слова: екологічна безпека, міжнародно-правові відповідальність, екологічна шкода, право Європейського Союзу, відшкодування збитків, міжнародне екологічне право, збройні конфлікти, екологічне правосуддя.

Summary. Introduction. The relevance of the study is determined by global environmental challenges and the need to develop effective mechanisms of liability for environmental damage. International and European legal instruments allow preventing environmental violations, compensating incurred damages, and restoring affected ecosystems; however, their practical implementation requires adaptation to national conditions, particularly for Ukraine.

Purpose. The objective of the study is to conduct a comparative legal analysis of international and European mechanisms of liability for environmental damage, identify their main shortcomings, and determine the prospects for their application to ensure effective compensation for environmental damage and improve legal mechanisms for environmental protection in Ukraine.

Materials and methods. The materials of the study include: 1) international and European legal acts regarding liability for environmental damage; 2) works of Ukrainian and foreign scholars who have made a significant contribution to the study of environmental liability mechanisms.

The following scientific methods were used in the study: theoretical generalization and classification (to characterize the components of international and European mechanisms of liability for environmental damage and identify their main shortcomings); comparative legal analysis (to reveal differences and similarities between international, European, and national approaches to environmental liability); systemic analysis and synthesis (to develop a model for adapting international and European mechanisms to national legislation); and logical generalization of results (to formulate conclusions and prospects for application in Ukraine).

Results. It has been established that international law and European Union law have formed a comprehensive system of legal mechanisms of liability for damage caused to the environment. The principles of prevention, proportionality, and «polluter pays,» as well as the combination of civil, administrative, and criminal liability for environmental violations, play an important role in this system.

At the same time, the practice of applying these mechanisms faces a number of difficulties, including the complexity of assessing environmental damage, establishing causal links, and the presence of political and legal obstacles to holding states accountable, especially in conditions of armed conflicts.

For Ukraine, which has suffered significant environmental losses due to armed aggression, the use of international and European mechanisms of liability is of particular importance. Harmonization of national legislation with EU law and implementation of its provisions can contribute to the formation of an effective system of environmental damage compensation and ensure an adequate level of environmental safety.

Discussion. Further research may focus on improving international and European mechanisms of liability for environmental damage, as well as developing effective legal instruments for their implementation into the national legislation of Ukraine. Special attention should be paid to forming effective mechanisms for assessing and compensating environmental damages caused by armed conflicts, as well as the development of environmental justice institutions.

Key words: environmental safety, international legal liability, environmental damage, European Union law, damage compensation, international environmental law, armed conflicts, environmental justice.

Постановка проблеми. Забезпечення екологічної безпеки та ефективний захист довкілля є одним із ключових пріоритетів сучасного міжнародного співтовариства. Упродовж десятиліть значно посилюється увага до проблем запобігання екологічній шкоді, збереження природних ресурсів та формування дієвих правових механізмів відповідальності за порушення екологічного законодавства. У цьому контексті важливу роль відіграють норми міжнародного екологічного права та правові інструменти Європейського Союзу, спрямовані на забезпечення високого рівня захисту довкілля та відшкодування шкоди заподіяної навколишньому природному середовищу.

Особливої актуальності ця проблематика набуває для України в умовах значних екологічних втрат, спричинених збройною агресією, що призвела до масштабного забруднення територій, руйнування природних екосистем, деградації земельних та водних ресурсів. У зв'язку з цим важливим завданням є дослідження міжнародно-правових та європейських механізмів відповідальності за екологічну шкоду, визначення можливостей їх використання для притягнення держави-агресора до відповідальності та відшкодування завданих збитків.

Додаткового значення ця проблематика набуває в контексті європейської інтеграції України, що передбачає адаптацію національного законодавства до правових стандартів Європейського Союзу та впровадження ефективних механізмів охорони довкілля. Право Європейського Союзу містить розвинену систему правових інструментів, спрямовану на попередження та компенсацію екологічної шкоди, які можуть бути використані для вдосконалення національного правового регулювання та формування ефективної системи екологічної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження базується на аналізі наукових праць українських науковців таких як М. Буроменський, О. Гафурова, Л. Головка, В. Єрмоленко, В. Курило, М. Красної, Т. Новак, Ю. Шемшученка та інших, які зробили значний внесок у дослідження даного питання. Водночас, було використано міжнародні та європейсько-правові стандарти у сфері відповідальності за екологічну шкоду. Також, у науковій статті використано методи порівняльно-правового, системного та аналітичного підходів, а також узагальнення практики застосування механізмів відповідальності у праві ЄС.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових досліджень у сфері забезпечення екологічних прав громадян, у сучасній українській юридичній науці недостатньо уваги приділяється комплексному порівняльно-правовому аналізу міжнародно-правових та європейських механізмів відповідальності за екологічну шкоду, а також можливостям їх застосування для відшкодування екологічних збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії.

Це зумовлює необхідність подальших досліджень у зазначеному напрямі.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз міжнародно-правових та європейських механізмів відповідальності за екологічну шкоду, виявлення їх основних недоліків та визначення перспектив їх застосування для забезпечення ефективного відшкодування екологічної шкоди та вдосконалення правових механізмів захисту довкілля в Україні.

Матеріали і методи. Матеріали дослідження є 1) міжнародно-правові та європейські нормативно-правові акти щодо відповідальності за шкоду довкіллю; 2) праці українських та зарубіжних науковців, які зробили значний внесок у вивчення механізмів екологічної відповідальності.

У процесі дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та класифікації (для характеристики складових міжнародно-правових та європейських механізмів відповідальності за шкоду довкіллю та визначення їх основних недоліків); порівняльно-правового аналізу (для виявлення відмінностей та подібностей між міжнародними, європейськими та національними підходами до екологічної відповідальності); системного аналізу та синтезу (для побудови моделі адаптації міжнародних та європейських механізмів до національного законодавства); логічного узагальнення результатів (для формування висновків та перспектив застосування в Україні).

Виклад основного матеріалу. Проблема міжнародно-правової відповідальності за екологічну шкоду є однією з ключових у системі міжнародного екологічного права, оскільки саме інститут відповідальності забезпечує ефективність виконання міжнародних зобов'язань держав у сфері охорони довкілля. У сучасних умовах інтенсивного використання природних ресурсів та зростання антропогенного навантаження на довкілля питання формування дієвих механізмів відшкодування екологічної шкоди набуває особливої актуальності.

На думку М. Буроменського, міжнародно-правова відповідальність — це обов'язок суб'єкта міжнародного права усунути, ліквідувати шкоду, заподіяну ним іншому суб'єкту міжнародного права внаслідок порушення міжнародно-правового зобов'язання, або обов'язок відшкодувати збитки, які зазнала потерпіла сторона. Інститут відповідальності є загальним, наскрізним інститутом міжнародного права, його норми покликані забезпечити охорону правопорядку в усіх сферах міждержавних відносин [1, с. 311–312].

За визначенням Комісії міжнародного права Організації Об'єднаних Націй (ООН), міжнародна відповідальність держав охоплює всі види правовідносин, що можуть виникати внаслідок міжнародно-протиправного діяння держав. Вона діє незалежно від того, чи обмежуються ці відносини двома державами — винною та постраждалою, чи поширюються на інших суб'єктів міжнародного права. Також

міжнародна відповідальність не обмежується лише зобов'язанням винної держави відновити порушене право та відшкодувати збитки, а може включати застосування санкцій, дозволених міжнародним правом, як щодо постраждалої держави, так і щодо інших суб'єктів міжнародного права. Зміст міжнародної відповідальності полягає у встановленні наслідків протиправного діяння у вигляді відшкодування шкоди та санкцій, що застосовуються у відповідь на порушення норм міжнародного права [2].

Сучасна концепція правової охорони довкілля передбачає особливий характер міжнародно-правової відповідальності за екологічні збитки, спричинені порушенням норм охорони навколишнього середовища. Така відповідь включає обов'язок держави запобігти шкоді та відшкодувати її у випадках забруднення довкілля, руйнування або пошкодження природних екосистем, нераціонального використання природних ресурсів та інших порушень, що загрожують екологічній безпеці.

За словами Ю. С. Шемшученка, підкомісією ООН з прав людини та навколишнього середовища визначено чотири основні екологічні права людини: право на доступ до екологічної інформації; право на справедливе довкілля; право на доступ до екологічного правосуддя та право участі громадськості у процесі прийняття рішень, що стосуються навколишнього середовища [3, с. 29]. Ці права підкреслюють тісний зв'язок міжнародної відповідальності держав з дотриманням екологічних стандартів та забезпеченням екологічних прав людини.

Міжнародно-правова відповідальність у сфері довкілля виникає між державою, яка порушує свої міжнародні зобов'язання та державою або іншими суб'єктами міжнародного права, чиї права були порушені. Для настання такої відповідальності необхідні певні умови: наявність протиправного діяння держави (дії або бездіяльності), що призвело до екологічної шкоди; настання шкоди, яка виражається у значних втратах природних ресурсів чи порушенні екологічних систем; причинно-наслідковий зв'язок між діянням і екологічними наслідками; вина держави, яка завдала шкоду. У науковій літературі підкреслюють розмежування юридичних та фактичних підстав міжнародно-правової відповідальності. Юридичними підставами є міжнародні договори, міжнародні звичаї, рішення міжнародних судів та організацій, обов'язкові для виконання державами, а також односторонні міжнародно-правові акти. Фактичними підставами є саме порушення екологічних норм, що мають ознаки міжнародного правопорушення. Застосування норм міжнародної відповідальності у сфері охорони довкілля створює новий тип правовідносин, у яких держава-порушник зобов'язана припинити неправомірні дії, відновити порушене право, компенсувати екологічні збитки та зазнати санкцій, тоді як постраждала держава або інші суб'єкти міжнародного права

мають право вимагати виконання цих обов'язків. [1, с. 312–314].

Традиційно в юридичній науці виділяють три ключові умови настання міжнародно-правової відповідальності: настання факту порушення норм міжнародного права (правопорушення), тяжкість наслідків для довкілля та характер діяння. Залежно від серйозності та обсягу шкоди розрізняють міжнародні екологічні делікти, які загрожують життєво важливим інтересам держав і підривають основи екологічної безпеки. Міжнародний делікт — це протиправне діяння, яке завдає шкоду окремій державі чи певному колу суб'єктів міжнародного права. Наприклад, встановлення дискримінаційного режиму для окремих категорій іноземних громадян, порушення дипломатичного імунітету. Міжнародний злочин — це найнебезпечніше міжнародне правопорушення, що посягає на життєво важливі інтереси держав і націй, та підриває основи їх існування, грубо зневажає найважливіші принципи міжнародного права, що є загрозою миру та безпеці людства [1, с. 317–318].

Під довкіллям зазвичай розуміють усе, що оточує людину на Землі. Водночас упродовж останніх десятиліть зміст цього поняття дедалі більше набуває екологічного наповнення, і довкілля все частіше ототожнюють передусім із природним середовищем. На жаль, сучасне людство, яке значною мірою орієнтоване на ідею «суспільства споживання», не завжди замислюється над довгостроковими наслідками погіршення екологічного стану планети.

Варто відзначити, що на сьогодні багато загальних норм і принципів міжнародного гуманітарного права (МГП) сприяють захисту навколишнього природного середовища під час війни. Одним із ключових загальних принципів МГП у сучасних умовах є положення, відповідно до якого право сторін збройного конфлікту обирати методи та засоби ведення війни не є обмеженим. Цей фундаментальний принцип закріплений у нормах МГП, зокрема в Додатковому Протоколі I 1977 р. до Женевських Конвенцій (п. 1, ст. 35) [4]. Варто відмітити, що визначення міжнародного гуманітарного права міститься у Наказі Міністерства Оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23.03.2017 р. № 164. Отже, відповідно до цієї Інструкції, міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) — це система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм [5].

Іншим важливим принципом МГП є принцип пропорційності, який лежить в основі значної

кількості його положень. Подібно до попереднього принципу, він також безпосередньо застосовується до питань захисту навколишнього природного середовища під час збройних конфліктів. Важливим міжнародно-правовим актом у цій сфері є Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Конвенція ENMOD, прийнята Організацією Об'єднаних Націй 10 грудня 1976 р.). Прийняття цієї Конвенції було значною мірою зумовлене занепокоєнням міжнародної спільноти наслідками застосування методів і засобів ведення війни, що спричинили масштабну шкоду довкіллю під час війни у В'єтнамі [6].

Прикладом практичної спроби застосування норм МГП для захисту навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки є ініціатива Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ). Необхідність таких заходів була зумовлена, зокрема, ігноруванням державою-агресором вимог МГП. Так, у 2017 році МКЧХ запропонував створення так званих «зон безпеки» навколо низки об'єктів водопостачальної інфраструктури на Донбасі. Зазначені зони безпеки розглядалися як механізм запобігання можливим екологічним катастрофам. За словами представників МКЧХ, концепція передбачала відведення військового персоналу та техніки від визначених об'єктів і прилеглих до них територій. Водночас ключовою умовою функціонування таких зон є дотримання встановлених правил обома сторонами конфлікту: ці території не повинні піддаватися обстрілам, використовуватися для розміщення військових підрозділів або влаштування військових операцій [7].

Норми права збройних конфліктів справді передбачають певний рівень правового захисту навколишнього природного середовища, проте мають досить загальний характер, є обмеженими за змістом і нерідко сформульовані недостатньо чітко [8, с. 34]. Збройні конфлікти спричиняють значне забруднення та руйнування довкілля, часто залишаючи тривалі або навіть незворотні наслідки для ландшафтів і біорізноманіття держав, які постраждали від воєнних дій.

Зокрема, збройних конфлікт в Україні демонструє масштабні втрати флори і фауни, особливо коли бойові дії ведуться на територіях із високим рівнем біорізноманіття, а також призводить до знищення значних площ сільськогосподарських земель. Крім того, міжнародна спільнота стала свідком ризиків, що виникають у разі ведення війни на території держави, яка має об'єкти ядерної енергетики.

Таким чином, наслідки воєнних дій для довкілля проявляються у різних формах: від загибелі тварин у лісових масивах і на територіях природно-заповідного фонду до екологічних втрат, спричинених розливами нафти в морських акваторіях, токсичним хімічним забрудненням природних еко-

систем. У сукупності такі фактори завдають значної шкоди навколишньому природному середовищу.

Право Європейського Союзу формує комплексну систему правових механізмів, спрямованих на забезпечення охорони довкілля та відшкодування екологічних збитків. Основою цієї системи є принцип превенції шкоди, принцип «забруднювач платить» та інтеграція екологічних стандартів у всі сфери державної та господарської діяльності [9, Р. 435].

Основа європейського правового підходу до забезпечення екологічної безпеки формують ключові національні та міжнародні нормативно-правові акти, а також правові акти Європейського Союзу. До них, зокрема належать Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція, Aarhus Convention) [10].

Правове регулювання екологічної безпеки в ЄС має системний характер і тісно взаємодіє з національним законодавством держав-членів. У науковій літературі підкреслюється необхідність гармонізації національного екологічного законодавства з правом ЄС, а також посилення ролі екологічної безпеки як складової права людини на безпечне та здорове довкілля [11, с. 31].

Ключовим нормативним актом, що регулює відповідальність за шкоду навколишньому середовищу у ЄС, є Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. Цей документ визначає правові механізми відшкодування шкоди, заподіяної діяльністю, що становить серйозну загрозу для довкілля або завдала прямої шкоди природним ресурсам, водам, ґрунтам та екосистемам. Директива встановлює обов'язок запобігати шкоді та компенсувати завданні збитки без необхідності судового провадження. У даній Директиві підкреслюється, що запобігання та усунення шкоди мають здійснюватися на основі принципу «забруднювач платить». Відповідно до цього принципу, суб'єкт, який здійснює діяльність, що завдає шкоди довкіллю або створює реальну загрозу її виникнення, несе фінансову відповідальність. Це стимулює таких суб'єктів вживати превентивних заходів та застосовувати практики мінімізації ризиків, що у свою чергу, знижує рівень завданої шкоди та фінансових витрат на її відшкодування [12].

Наступним документом, який потребує уваги є Директива (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня 2024 року «Про захист довкілля за допомогою кримінального права та про заміну Директив 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС» встановлює мінімальні стандарти щодо визначення екологічних кримінальних правопорушень та відповідних покарань. Мета Директиви — ефективний

захист довкілля, запобігання екологічним злочинам та забезпечення виконання екологічного законодавства ЄС. Зокрема, ч. 3 ст. 3 Директиви передбачає, що кримінальні правопорушення, перелік яких зазначено у статті, визнаються кваліфікованими, якщо спричиняють: — знищення або суттєву незворотну чи довготривалу шкоду екосистемам значного розміру або охоронюваним територіям; — значну незворотну чи довготривалу шкоду якості повітря, ґрунту чи води. Водночас, ч. 5 ст. 3 дозволяє державам-членам запроваджувати додаткові кримінальні правопорушення у національному законодавстві для посилення охорони довкілля, виходячи за межі мінімальних вимог Директиви [13].

Правові механізми відповідальності за екологічну шкоду у праві Європейського Союзу поєднують цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність, ґрунтуючись на принципі «забруднювач платить» та превентивних підходах. Директива 2004/35/ЄС встановлює обов'язок запобігання та відшкодування шкоди, а Директива 2024/1203 ЄС визначає мінімальні стандарти кримінальної відповідальності за екологічні злочини та дозволяє державам-членам вводити додаткові заходи для посилення захисту довкілля. Такий комплексний підхід забезпечує ефективний захист екосистем і створює можливість для адаптації подібних механізмів в Україні [12; 13].

Хоча міжнародне право та право Європейського Союзу встановлюють комплексні механізми відповідальності за екологічну шкоду, їх реалізація на практиці стикається з низькою проблем. По-перше, складність оцінки шкоди та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями суб'єкта та завданням збитків часто ускладнює притягнення винних до відповідальності. Такі труднощі особливо проявляються у випадках трансграничного забруднення та масштабних екологічних катастроф. По-друге, недосконалість національних систем правосуддя та відмінності в законодавчих підходах держав-членів ускладнюють застосування міжнародних норм і Директив. Наприклад, хоча Директива 2004/35/ЄС та Директива 2024/1203 ЄС встановлюють обов'язок запобігання, відшкодування шкоди та кримінальної відповідальності, деякі держави ще не мають повноцінних механізмів контролю та виконання цих положень. По-третє, фінансова та технічна складність відновлення довкілля часто перешкоджає ефективному застосуванню механізмів компенсації шкоди. Витрати на реабілітацію екосистем, очищення ґрунту та водних ресурсів можуть бути надзвичайно високими, а міжнародні судові процеси — тривалими та ресурсозатратними [12; 13].

Крім того, політичні та геополітичні фактори також впливають на реалізацію міжнародної відповідальності. У разі збройних конфліктів або порушень міжнародного права агресор часто уникає відповідальності, що робить необхідним розвиток

спеціалізованих механізмів притягнення до відповідальності за шкоду довкіллю в умовах війни чи кризових ситуаціях.

Нарешті, важливим викликом є адаптація міжнародних механізмів до національних умов, зокрема для України, яка стикається з екологічними наслідками збройної агресії та потребує ефективних правових інструментів для відшкодування шкоди та відновлення довкілля. Це потребує інтеграції принципів міжнародного права та досвіду ЄС у національну законодавчу систему, а також розвитку інститутів екологічного правосуддя [14, с. 109].

Таким чином, незважаючи на наявність розвинених міжнародно-правових і європейських механізмів відповідальності за екологічну шкоду, їх ефективна реалізація залежить від національної правової бази, ресурсної спроможності держав, політичної волі та здатності адаптувати міжнародні стандарти до конкретних умов.

Аналіз міжнародного та європейського досвіду свідчить, що Україна може ефективно адаптувати національне законодавство та практику правозастосування до сучасних викликів у сфері екологічної безпеки. Перш за все, застосування принципу «забруднювач платить» та інтеграція положень Директиви 2004/35/ЄС дозволить створити систему запобігання та компенсації шкоди, завданої підприємствам та іншим суб'єктам господарювання, що здійснюють діяльність з високим екологічним ризиком [12].

Використання норм Директиви 2024/1203 ЄС щодо кримінальної відповідальності за екологічні злочини дозволить підвищити ефективність державного контролю та забезпечить реальну відповідальність винних осіб за масштабні або довготривалі порушення екологічного законодавства. Запровадження спеціалізованих механізмів кримінальної та цивільної відповідальності, а також екологічного судочинства, сприятиме більш оперативному реагуванню на шкоду навколишньому середовищу [13].

Крім того перспективним є використання міжнародних механізмів притягнення агресора до відповідальності за екологічні збитки, зокрема у контексті відновлення довкілля після збройної агресії. Досвід ЄС та інших країн свідчить про необхідність розробки національних процедур оцінки шкоди, встановлення причинно-наслідкового зв'язку та визначення фінансових інструментів для компенсації збитків.

Для успішної інтеграції міжнародних та європейських механізмів в Україні важливим є такі кроки: приведення національного законодавства у відповідність до Директив ЄС та міжнародних стандартів; підготовка кваліфікованих кадрів у сфері екологічного права та правозастосування; розвиток інститутів екологічного правосуддя та спеціалізованих судових процедур; забезпечення ресурсної бази для відновлення пошкоджених екосистем та реалізації компенсаційних механізмів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз свідчить, що міжнародне право та право Європейського Союзу сформували комплексну систему правових механізмів відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу. Важливу роль у цій системі відіграють принципи превенції, пропорційності та «забруднювач платить», а також поєднання цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення.

Водночас практика застосування зазначених механізмів стикається з рядом труднощів, зокрема складністю оцінки екологічної шкоди, встановлення

причинно-наслідкового зв'язку та наявності політичних і правових перешкод для притягнення держав до відповідальності, особливо в умовах збройних конфліктів.

Для України, яка зазнала значних екологічних втрат внаслідок збройної агресії, особливого значення набуває використання міжнародно-правових та європейських механізмів відповідальності. Гармонізація національного законодавства з правом ЄС, імплементація положень можуть сприяти формуванню ефективної системи відшкодування екологічної шкоди та забезпечення належного рівня екологічної безпеки.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.

ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.

ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Один із співавторів статті є членом редакційної колегії журналу. З метою врегулювання потенційного конфлікту інтересів зазначений автор був усунутий від усіх етапів редакційного розгляду даного рукопису, включаючи добір рецензентів та прийняття редакційного рішення.

Стаття пройшла незалежне подвійне сліпе рецензування (double-blind peer review) відповідно до редакційної політики журналу.

Інших конфліктів інтересів автори не заявляють.

Література

1. Міжнародне право: навч. посібник / за ред. М. В. Буроменського. К. : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
2. Yearbook of the International Law Commission. *UN-iLibrary*. URL: <https://www.un-ilibrary.org/content/series/24121525> (дата звернення: 12.02.2026).
3. Шемшученко Ю. С. Правові проблеми екології. Київ : Наук. думка, 1989. 232 с.
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 13.02.2026).
5. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 13.02.2026).
6. Bouvier A. Protection of the natural environment in time of armed conflict. *International Review of the Red Cross*. 1991. № 285. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400072557a.pdf> (дата звернення: 13.02.2026).
7. Генкевич Р. Червоний Хрест закликав створити зони екологічної безпеки на Донбасі. 2017. URL: https://zaxid.net/chervoniy_hrest_zaklikav_stvoriti_zoni_ekologichnoyi_bezpeki_na_donbasi_n1429581 (дата звернення: 13.02.2026).
8. Єрмоленко В. М., Браніцький О. М. Сучасні міжнародно-правові проблеми притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за екологічні воєнні злочини *Екологічне право*. 2024. Вип. 3–4. С. 33–36
9. Golovko L., Mareček L. (eds.): *Contemporary Issues of International Environmental Law*. Bratislava: Comenius University, Faculty of Law, 2025. 488 p.
10. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making, and Access to Justice on Environmental Matters (Aarhus Convention) dated 25.06.1998. URL: <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (дата звернення: 13.02.2026).
11. Golovko, Liudmyla: *The International Legal Protection of Environmental Human Rights*. Bratislava: Comenius University, Faculty of Law, 2025, 153 p. P. 31.
12. Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди: Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 квітня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/Laws/show/994_965#Text (дата звернення: 12.02.2026).

13. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj/eng> (дата звернення: 12.02.2026).

14. Golovko L. International Legal Aspects of the Assessment of Environmental Damage Caused by Military Actions. *Bratislava Law Review*. 2024. 8(1). P. 99–110. DOI: <https://doi.org/10.46282/blr.2024.8.1.828> URL: <https://blr.flaw.uniba.sk/index.php/BLR/article/view/828> (дата звернення: 13.02.2026).

References

1. Buromensky, M. V. (Ed.). (2006). *International law* [Textbook]. Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
2. United Nations. (n.d.). *Yearbook of the International Law Commission*. Retrieved from <https://www.un-ilibrary.org/content/series/24121525>
3. Shemshuchenko, Y. S. (1989). *Legal problems of ecology*. Naukova Dumka. [in Ukrainian].
4. *Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949 relating to the protection of victims of international armed conflicts*. (1977, June 8). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].
5. Ministry of Defense of Ukraine. (2017, March 23). Order No. 164: On approval of the instruction on the implementation of international humanitarian law norms in the Armed Forces of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> [in Ukrainian].
6. Bouvier, A. (1991). Protection of the natural environment in time of armed conflict. *International Review of the Red Cross*, (285). Retrieved from <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400072557a.pdf>
7. Genkevich, R. (2017). Red Cross called to create environmental safety zones in Donbas. Retrieved from https://zaxid.net/chervoniy_hrest_zaklikav_stvoriti_zoni_ekologichnoyi_bezpeki_na_donbasi_n1429581 [in Ukrainian].
8. Yermolenko, V. M., & Branitsky, O. M. (2024). Modern international legal problems of holding guilty persons legally responsible for environmental war crimes. *Environmental Law*, (3–4), 33–36.
9. Golovko, L., & Mareček, L. (Eds.). (2025). *Contemporary issues of international environmental law*. Comenius University, Faculty of Law.
10. *Aarhus Convention on access to information, public participation in decision-making, and access to justice on environmental matters*. (1998, June 25). Retrieved from <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>
11. Golovko, L. (2025). *The international legal protection of environmental human rights*. Comenius University, Faculty of Law.
12. Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. (2004, April 21). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text
13. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law. (2024). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj/eng>
14. Golovko, L. (2024). International legal aspects of the assessment of environmental damage caused by military actions. *Bratislava Law Review*, 8(1), 99–110. <https://doi.org/10.46282/blr.2024.8.1.828>

Дата першого надходження статті до видання: 22.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації: 26.03.2026